

מצות תוכחה, אבל בצורה נעימה

מפורסם שאין מלה בתורה לבטלה, אם כן תמוהה שיחת יעקב עם הרועים בבואו לארם. יש לפנינו (בראשית כח, ד"ח) דו־שיח בארבעה שלבים, שאלות יעקב ותשובותיהם על כך.

1. "יאמר יעקב: אחי, מאין אתם?"
2. "ויאמרו: מחרן אנחנו."
3. "ויאמר: הידעתם את לבן בן נחור?"
4. "ויאמרו: ידענו."
5. "ויאמר להם: השלום לו?"
6. "ויאמרו: שלום. והנה רחל בתו באה עם הצאן."
7. "ויאמר: הן עוד היום גדול, לא עת האסף המקנה. השקו הצאן ולכו רעו!"
8. "ויאמרו: לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים, וגללו את האבן מעל פי הבאר והשקינו הצאן."

וההמשך ידוע, כי יעקב גלל את האבן מעל פי הבאר כדי לזרז השקאת הצאן.

בשביל מה התורה סיפרה לנו כל אריכות השיחה? נוסף על כך יש לשים לב שיעקב הוא המאריך בדיבור והרועים רק עונים בקצרה, כאילו אינם מעוניינים לשוחח איתו, אלא מבקשים לסיים כל קשר איתו. גם בסוף דבריהם, והוסיפו נושא שלא מן הענין: "והנה רחל בתו באה עם הצאן", ראו בכך חז"ל עקיצה שנונה. זו לשונם (בראשית רבה פרשה ע. וכאן תרגמו מהארמית לעברית): "ואם פטפוטים אתה רוצה, הנה רחל בתו באה עם הצאן. מכאן שהדיבור [המרובה] מצוי בנשים". תמוה שחז"ל טפלו אשמה ביעקב שהרועים לעגו לו שהוא מרבה פטפוטים. ועל יעקב עצמו יש לשאול, מדוע הוא מרבה בשיחה בטלה?

אפשר כי כל דו־שיח הנ"ל שימש ליעקב מבוא כדי שיוכל להוכיח את הרועים על שאספו את הצאן בצהרי יום, ולא קיימו תפקידם להשאיר את הצאן בשדות מרעה מחוץ לעיר עד סוף היום. כך מפרש רש"י: "אם שכירי יום אתם, לא השלמתם פעולת היום. ואם הבהמות הן שלכם, אף על פי כן לא עת האסף המקנה". בכך הסביר רש"י מדוע לשונו של יעקב כפולה. תחילת דבריו היא תוכחה אם הם שכירים, וסוף דבריו עצה טובה להם אם הם בעלים על הצאן.

ולמדנו מהתורה כאן ארחות דרך ארץ: כאשר אדם רוצה להגיד מוסר והדרכה לחבירו, יקדים לכך דברי ידידות, דברי נועם. כך פוסק הרמב"ם: "המוכיח את חברו וכו' צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת [ללא הרמת קול] ובלשון רכה [כלומר יבחר ביטויים שאינם עולבים] ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו [כדי] להביאו לחיי עולם הבא" (הלכות דעות, פרק ו' הלכה ז').

לכן יעקב שרצה לייסר אותם על התרשלותם בעבודתם, נאלץ היה לפתוח בשאלות סרק כדי לרקום קשר ידידות. פתח בקריאה: "אחי!". למרות שלא ראה אותם מעודו. וכאשר סיפרו לו כי הם מחרן, שמח לבנות עוד נדבך קשר להודיע להם כי יש לו דוד שם. וכאשר פתח בשיחה נעימה "השלום לו?", הם קטעו דבריו והפנו אותו להמשיך שיחתו עם רחל בת לבן. בראות יעקב כי הופסקה כל השיחה ואין לו יכולת לבנות "גשר קשר" איתם מפני חוסר ברירה, אמר להם איזה דבר הוא המפריע לאיזון המוסרי. וכאשר פרטו לפניו מה הסיבה שהם הפסיקו ברעיית הצאן, ניגש לעזור להם על ידי הסרת האבן מעל פי הבאר.

גם בהמשך הפסוקים יש הנראה כמכביר מילים מיותרות: "ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו, ואת צאן לבן אחי אמו, ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר, וישק את צאן לבן אחי אמו" (פסוק י'). שלוש פעמים התורה חוזרת על הביטוי "לבן אחי אמו". כלום לא ידענו מקודם כי רחל היא בת לבן? והרי כך סיפרו לו הרועים! ועוד, מדוע לספר כי לבן הוא "אחי אמו"? זאת ידענו מהמסופר בפרשת חיי שרה.

כמעט כל המפרשים המפורסמים לא התייחסו לבעיה זו, פרט לרבי שמשון רפאל הירש הכותב (בראשית, עמ' ש"י): "הן מיד אח"כ הוא אומר 'וישק יעקב לרחל'. אלמלא אותו רמז חוזר ונשנה [הנ"ל, "לבן אחי אמו"] היינו דנים את התנהגותו של יעקב כמעשה אבירות לנערה יפה. כך בפגישת משה ובנות יתרו, השינוי הבולט במין הכינויים מוציא מדעתה של השקפה מעין זו, וחוזר ומאשר שלא משיכה מינית, כי אם חוש הצדק העירני [ע' מנוקדת צירה] הוא שהדריך את מעשיו [של משה]. 'ויבואו הרועים ויגרשום' [ם' סופית, סימן למין זכר]. הרועים הגסים גרשו את הנערות, ללא התחשבות במין החלש. 'ויקם משה ויושיען' [ן' סופית, כינוי לנקבה] משה הציל אותן מפני חולשתן כנשים. ואחר כך 'וישק את צאנם' [ם' סופית, כינוי לזכר]. משה חש לעזרתן בלא כל מניע מיני. אף כאן לעניין יעקב: אם כי רחל היתה יפה, יעקב ראה בה רק קרובת משפחה".

[ממשיך רש"ר הירש:] "דבר זה מתבטא גם בבכיו, שכמעט אין למצוא לו מניע אחר. מי יודע מה רב היה הזמן שעבר על יעקב בנדודיו בלי שיראה נפש קרובת משפחה. והנה לפתע הוא רואה את רחל, בת אחי אמו, ודמות אמו נייעורה ומתגברת בלבו עד לידי דמעות. הדמעה מראה כי הנשיקה היתה מוסרית כולה, וגם בשעה שדאג לצאן, רק כיבד [בכך] את אמו" עד כאן לשון רש"ר הירש.

ראוי להביא כאן מענהו של רבנו בחיי, באיזה רשות נשק יעקב לרחל בטרם נהיתה לאשתו? כותב הרב (בראשית כ"ט, ט"ו) כי רחל היתה בסך הכל בת חמש שנים. זאת מניין לו? כי על פי חז"ל (קידושין מא ע"א) אין לשאת אשה לפני שתהיה בוגרת, כלומר בת מצווה, ותבחר במי היא רוצה. ועוד נימוק לחכות, כי לפני גיל בגרות היא איננה ראויה להביא ילדים לעולם. והרי לכן קבע יעקב מספר "שבע שנים" כאשר נשאל על כך על ידי לבן "הגידה לי מה משכורתך" (בראשית כט, טו). כי רבקה רק אמרה ליעקב "וישבת עמו ימים אחדים", ומדוע האריך יעקב תקופה ארוכה של שבע שנים? אלא אין לשאת קטינה. [אמנם בדורות אחרונים, בימי הרב הרצוג הרבנות הראשית תיקנה הגבלה שאין לשאת אשה פחות מגיל 16 ובתנאי של הסכמת הוריה, כדי שלא יהיו נישואי בוסר]. ובכן לנשק קרובת משפחה והיא סך הכל בת חמש שנים, איננו תמוה כל כך.

כמה עומק יש בכל מלה ומלה בתורה.